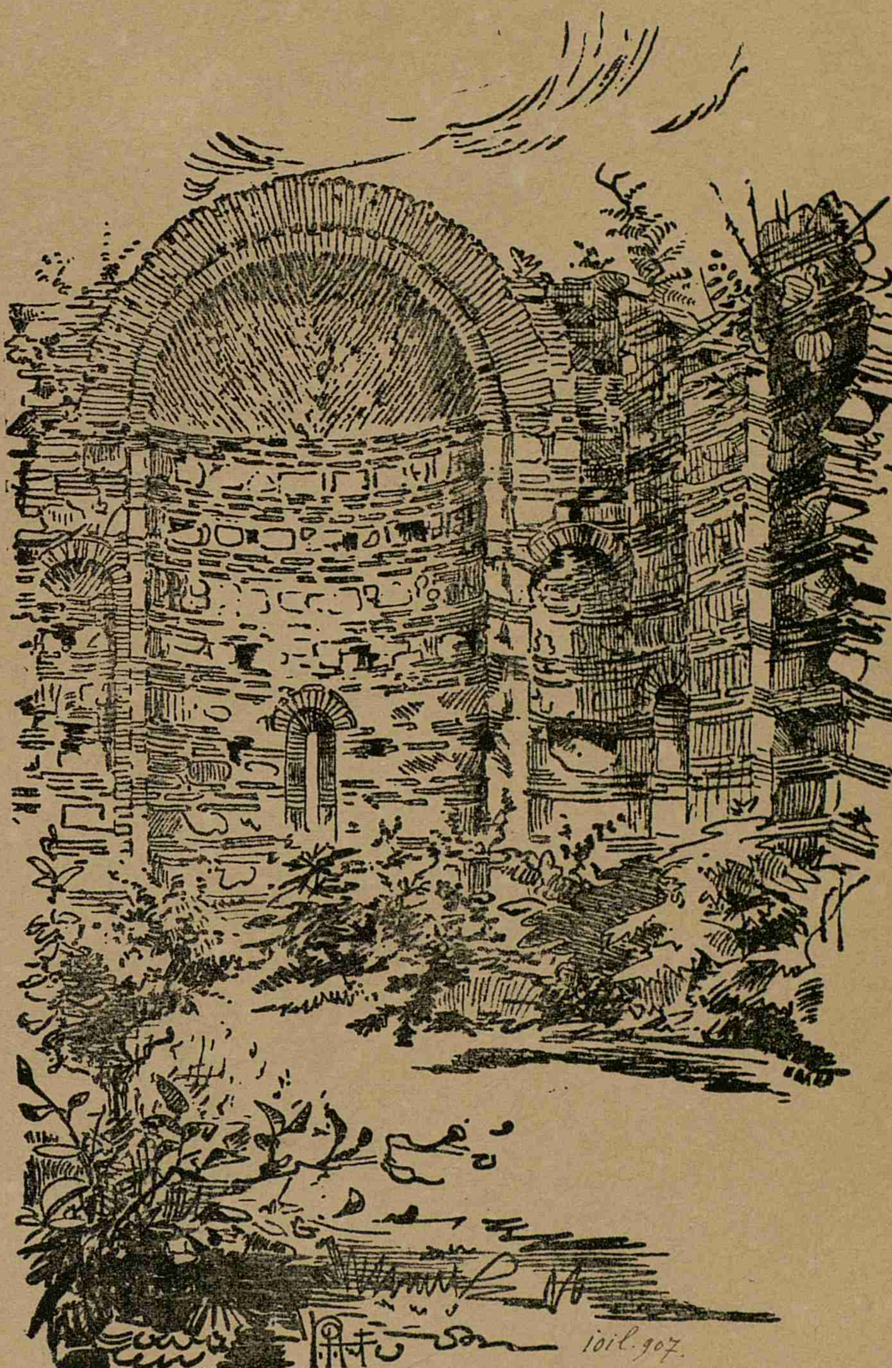
ARCHITECT P. ANTONESCU

ARCHITECTURA RELIGIOASĂ LA ROMÂNI

CELE MAI VECHI BISERICI

PARTEA I

ARCHITECTURA RELIGIOASA LA ROMÂNI

— CELE MAI VECHI BISERICI —

Architectura religioasă la Românĭ

I

CELE MAI VECHI BISERICI.

Istoria architecturiĭ în Țările româneștĭ se reduce aproape la istoria architecturiĭ noastre religioase.

Monumentele de architectură civilă sunt așa de puține și de mică inportanță față cu cele religioase, încât maĭ că s'ar putea trece peste ele de n'ar fi încă cele câteva frumoase ruine de curțĭ domneștĭ şi palate care să ne arate că fu cândva o vreme de se duraŭ clădirĭ frumoase și marĭ pentru domnĭ și boerĭ. Suvenirurile Curțiĭ vechĭ și noĭ din Bucureștĭ, ruinile Târgoviștei, cele de la Mogoșoaea și Cetățuia, curțile de la Filipeștĭ și cele de la Văcăreștĭ, ce-a maĭ rămas la Hârlăŭ, ce e încă la Pașcanĭ, acestea și altele, ne pot spune lămurit încă, ce trebue să fi fost odată luxul și trăinicia cu care aŭ fost clădite monumentele acestea. Zidurile de la Târgoviște, beciurile de la Văcăreștĭ; baia de la Cetățuia, urmele canalizăriĭ de la Hârlău, cerdacele de la Pășcanĭ și Mogoșoaea, bolțile dela Palatul luĭ Duca-Vodă, stâlpiĭ, pragurile și chenarurile risipite pe unde a fost cândva vre-o casă maĭ mare, ne dovedesc că monumentele architecturiĭ noastre civile ar ocupa un loc de seamă în arta Țărilor româneștĭ, dacă prigonirea și suprimarea celor ce le locuiaŭ nu veneaŭ cu confiscarea averilor și *dărâmarea curților*. Românul blestemă și până azĭ cu teribilul „nu s'ar alege nimic de casa luĭ“, în amintirea vecheĭ pedepse de a se dărâma casa celuĭ condamnat. Să nu ne mire dar faptul că după secole de sbucium și prigonirĭ n'a maĭ rămas nimic din vetrele învingătorilor de o clipă și învinșilor pentru vecie de altă dată.

La acestea ar maĭ fi de adăogat și graba pe care urmașiĭ puternicilor de odinioară, o puse ca să le pustiiască părăsindu-le saŭ să le nimicească *preînoindu-le.*

Dacă la aceste frumoase ruine, ar fi să maĭ punem pe cele destul de numeroase ale architecturiĭ militare, între care ar fi de pus și *culele* de prin Oltenia, istorieĭ architecturiĭ noastre nu i-ar rămâne decât întinsul do-

meniŭ al clădirilor religioase, ridicate şi risipite de-alungul veacurilor pe tot întinsul Ţăriĭ româneştĭ.

Importanţa pe care o aŭ monumentele acestea, atât ca număr cât şi ca bogăţie, e datorită negreşit mareluĭ loc pe care l-a avut biserica în desvoltarea culturală a Românieĭ.

Capitala îndeletnicire spirituală a strămoşilor noştri fu în totdeauna practicile şi învăţămintele bisericeştĭ. Arta şi literatura naţională cultivată, fu aproape numaĭ cea religioasă. Daca la această restrângere culturală spre cele bisericeştĭ, maĭ punem râvna firească a Românuluĭ către cele sfinte, ne vom explica uşor, de ce singurul reazăm al vieţiĭ noastre naţionale fu numaĭ biserica, şi de ce toate manifestările de artă ale acesteĭ vieţĭ, nu fură decât de domeniul arteĭ pur religioase.

Monumentele Ţăriĭ fură produsul devoţiuniĭ noastre către cer şi către ţară. Biserica şi neamul formară o doime nedespărţită. Bisericile comemorau gloria Ţăriĭ, iar mânăstirile întreţineaŭ cultul limbiĭ. Neamul slăvea şi apăra biserica, iar biserica ne ferea naţionalitatea. De aceea sfintele locaşe eraŭ aşa de scumpe domnilor şi boerilor noştri.

Orĭce curte mare boerească avea şi paraclisul săŭ. De nu era la oraş, boerul îngrija de vre-o mănăstire din apropiere; iar de nu se afla cumva vre-un sfânt locaş în preajma curţiĭ, boerul saŭ domnul clădea el singur pe a sa cheltueală loc de rugăciune orĭ de călugărie. Odată clădirea făcută, ctitorul se gândea să o înzestreze. Când nu putea să le facă pe toate in viaţă, îşĭ lăsa cu limbă de moarte baniĭ şi tot avutul pentru ele.

Ceĭ fără multă dare de mână se strângeaŭ la olaltă, — toţĭ de-o seamă sau de-o breaslă, şi ridicaŭ biserica corporaţieĭ saŭ a comunităţiĭ. De la mic până la mare se întreceaŭ cu ridicărĭ de bisericĭ şi înzestrărĭ de mănăstirĭ. De aceea chiar multe dintre ele s'aŭ risipit de cu vreme, căcĭ dorinţa de ale zidi cu orĭce preţ făcu pe mulţĭ să clădească uşor şi fără trăinicie.

Dar aĭ noştri în dragostea lor către biserică înbrăţişaŭ cu râvna lor de bine şi alte aşezăminte religioase decât pe cele din Ţară. Istoria noastră e plină de exemple în care se văd domniĭ Ţăriĭ dăruind împărăteşte bisericĭ şi mănăstirĭ din tot orientul creştinesc, iar pe capiĭ acestor bisericĭ dese orĭ îĭ protejează şi îĭ ajută. Pentru ca o ţară aşa de mică ca a noastră şi cu mijloace relativ aşa de restrânse, să fi putut ridica şi înzestra atâtea monumente, dintre care unele strălucitoare de bogăţie, iar altele uimitoare de frumuseţe, ne putem închipui cât va fi fost de mare dragostea strămoşilor noştrĭ pentru cele bisericeştĭ. Exemplul Doamneĭ ce-şĭ dă sculele pentru a vedea sfârşită biserica începută de soţul săŭ, e de sigur unic în istorie. Acesteĭ dragostĭ corespundea cultul bineluĭ şi *frumosuluĭ* ce încălzea inimile şi-şi găsea întruparea în îngrijirea şi ridicarea atâtor monumente de artă care perpetuează gloria celor ce-aŭ fost.

TIPUL ŞI ORIGINA

Monumentele religioase la noĭ, ca şi maĭ la toate popoarele creştine, se pot reduce la două tipurĭ principale: *Biserica propriu-zisă* şi *Mănăstirea.*

Alăturĭ de acestea, tipul *capelă*, găseşte dese şi frumoase aplicaţiunĭ

la noi in *paraclisele* incorporate la construcţiunile mari civile sau mănăstireşti. Tot aci s'ar putea pune şi *bolniţa* care nu era decât o biserică mai mică saŭ o capelă alăturată unei infirmerii. Aceste capele mortuare sunt dese ori prevăzute cu cripte.

Credem că părerea celor care ar mai vedea in unele din bisericile noastre şi tipul *mausoleŭ* e greşită. Biserica din răsărit, ca şi cea din apus, adăposteşte de multe ori rămăşiţile lumeşti ale ctitorilor săi, după cum la umbra-i odihneşte un popor de credincioşi; dar faptul acesta nu schimbă caracterul clădirii. E adevărat că desvoltarea pronaosului la multe din biserici (Snagov, Argeş, Horezu etc)., indica intenţia de a lărgi locul ce va primi mormintele ctitoriceşti, dar această simplă accentuare e departe de a schimba tipul clădirii. Biserica mănăstirii Probota, are in una din încăperile ce formează nava pronaosului o despărţitura rezervată numai pentru morminte, dar nimic din architectura clădirii nu anunţă *mausoleul.*

Un alt tip de construcţie religioasă, *baptisterul*, işi găseşte rare şi îndepărtat-rudite aplicaţii la noi, în ediculele de dinaintea bisericii, de felul celui de la Argeş, care amintesc mai mult *cantharele* saŭ fântânele de ablu- ţiuni ale orientalilor decât baptisterele occidentalilor. Le găsim sub formă de simple fântâni cu colacul de piatră, la mănastirea Cozia şi Neamţul. Uzul lor a dispărut de mult în biserica răsăriteană.

S'ar mai putea deosebi şi tipul *oratoriului* în troiţele şi crucile adăpostite ce se găsesc încă destul de numeroase în regiunea muntoasă a Ţării şi mai ales spre Oltenia.

Crucile comemorative, de piatră ori de lemn, de multe ori de-o bogăţie şi originalitate uimitoare, ar intra mai curând în clasa monumentelor comemorative saŭ funerarii.

Principalele tipuri rămân însă *mănăstirea* şi *biserica;* acesta cu mult mai vechiŭ decât cel dintâi. Ele se desvoltă aproape simultan şi pararel in tot coprinsul Ţărilor româneşti, de la intemeerea lor şi până în vremurile noastre.

Care e origina lor în forma cea mai veche pe care o găsim in Ţările româneşti?

Iată ce vom căuta să lămurim.

*

Epoca ce precede întăririi elementului românesc, în Moldo-Valachia începând cu primii oşteni ai colonizării romane şi sfârşind cu statornicirea voevodatelor saŭ chinezatelor româneşti, aparţine unei perioade de tranziţie şi fuziune a cărei monumente nu-s destul de numeroase şi cunoscute pentru a se putea studia procesul, aproape milenar, de contopire a fondului de artă dacic şi latin cu importaţiunile barbare şi orientale de mai târziŭ.

Coloniile romane, adevărate pepiniere de altoiuri latine pe fonduri barbare, dădură pretutindeni şcoli provinciale de artă care păstrând pecetea Romei trăesc totuşi de o viaţă locală. Mai ales provinciile asiatice, prin puternicul fond şi întinsul mediŭ de civilizaţii proprii locale, imprimară artei oficiale romane un caracter deosebit care prin contopirea deplină de mai târziŭ, a elementelor europene şi asiatice, dădu arta creştină orientală numită *byzantină.*

La noi înprejurările istorice nu ne îngăduc să alegem aşa de deslu- şit adevărul din învălmăşala trecutului. Sbuciumul prea mare, lipsa de con-

tinuitate, şi poate deosebirea prea mare între elementele prime şi-a celor venite în urmă, aŭ făcut ca contopirea să nu fie deplină, influenţele să nu să fi simţit destul, iar rezultatul să nu fie destul de omogen. Astfel fondul de artă barbară persistă până în zilele noastre în unele arte industriale cultivate de ţăranĭ, iar cel roman dispare covârşit de uitare şi înlocuit de importaţia nouă şi puternică a arteĭ byzantine. Cam acelaş lucru se petrecu şi în occidentul latin unde fondul celtic persistă multă vreme pe când elementul latin dispărea sub cel local pe de o parte şi influenţele byzantino-orientale pe de altă parte. Procesul acesta dete Occidentuluĭ artele medievale.

La noĭ o fuziune de aproape aceeaşĭ natură dădu în alte înprejurărĭ locale şi istorice o şcoală de artă byzantină în locul uneĭ arte deosebite şi originale. Epoca de cultură şi artă occidentală numită *romanică* ca şi cea numită *gotică* corespunde în istoria noastră culturală perioadeĭ slavonismuluĭ care în artă ne aduse datele byzantine. Aceste răsade se transformară cu încetul în atmosfera prielnică a Ţărilor româneştĭ, până când în epoca, aşa numită, a *grecismuluĭ* şi anume în perioada brâncovenească, luă înfăţişarea unuĭ stil local cu două feţe gemene dar deosebite: *stilul muntenesc* saŭ al Ţărilor româneştĭ şi *stilul moldovenesc* saŭ al Ţărilor române de dincolo de Milcov.

*

Biserica, rămasă neclintită la Româniĭ de dincoace de Carpaţĭ în dogma şi formele-ĭ rituale, căpătă, după cum vedem, în felul săŭ de exteriorizare saŭ în manifestările sale artistice, o culoare locală care de la o vreme ne face să distingem în Ţările româneştĭ, şcoala saŭ şcolile de artă religioasă, despre care am vorbit.

Româniĭ deosebiţĭ, vreme de veacurĭ, politiceşte, rămân despărţiţĭ în bună parte şi în viaţa lor culturală. Din toate produsele literare şi artistice ale acesteĭ vieţĭ, nicăerĭ nu se poate, credem, maĭ bine simţi deosebirea de apucăturĭ şi influenţe, la Moldovenĭ şi Muntenĭ, ca în operele de artă architecturală.

Fondul acesteĭ arte fu totuşĭ acelaş la uniĭ ca şi la alţiĭ; el constă în tradiţiunile de artă byzantină, aduse de primiĭ apostolĭ aĭ bisericiĭ greco-orientale care par a fi şi primiĭ constructorĭ de bisericĭ la început şi mănăstirĭ maĭ târziŭ. Fiĭ aĭ Byzanţuluĭ eĭ ne aduc cu biserica greacă şi arta acesteĭ bisericĭ, locul de origină e Constantinopolĭ şi strălucitele-ĭ vlăstare Athosul şi Thessalonicul. Către aceste treĭ centre de artă byzantina va trebui să ne întoarcem privirea orĭ de câte orĭ vom avea de cercetat prototipul saŭ origina vre-uneia din operile de artă din Ţară.

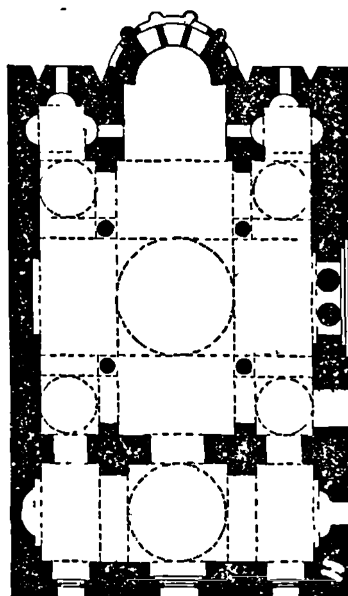
MUNTENIA

Epoca slavonismuluĭ până la Radu cel Mare (1500).

Primele clădirĭ religioase din Ţara Românească sunt monumente de stil curat byzantin; ele datează de la întemeerea şi organizarea bisericiĭ greceştĭ în Muntenia.

Cel maĭ important dintre ele, deşi nu cel maĭ vechiŭ, — după cum vom vedea,—e biserica *Sf. Nicolae Domnesc* din Curtea-de-Argeş. Acest

monument rămâne până azĭ unul dintre cele maĭ de seamă din România prin amploarea şi potrivirea maselor sale; el e admirabil de bine conservat şi architectura sa nu a suferit aproape nicĭ o modificare. Istoriografiĭ, nesigurĭ de data zidiriĭ, atribue înălţarea acestuĭ monument Voevoduluĭ Radu, fiul luĭ Alexandru, care domni pe la mijlocul veaculuĭ al 14-lea, saŭ celuĭlalt Radu, numit Negru, care-şĭ începe domnia (după cronică) pe la sfârşitul veaculuĭ al 13-lea.—Dacă cu adevărat această biserică fu zidită de unul dintre ceĭ doĭ domnĭ şi dacă eĭ în realitate nu sunt unul şi acelaş personaj istoric, atuncĭ fără îndoeală că cel maĭ bătrân a zidit-o.

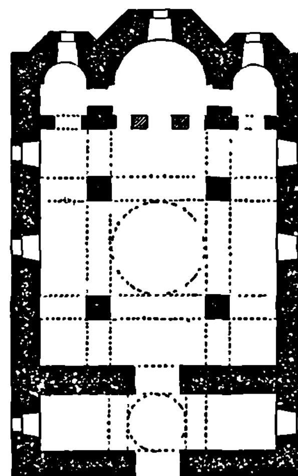

Planul bisericiĭ Teotocos din Constantinopolĭ

Dar toate probabilităţile ce rezultă din cercetarea construcţieĭ, ca stil şi procedeu, ne face pe noĭ să credem că clădirea e cu mult maĭ veche şi că trebue să ne vină de prin veacul al 10-lea saŭ cel maĭ târziu din al 11-lea. De la început trebue să observăm că biserica noastră nu seamănă de aproape cu nicĭ una din vechile bisericĭ de la noĭ, şi cu atât maĭ puţin cu cele maĭ nouă. Ea nu seamănă nicĭ cu cele ale Athosuluĭ, care ne dădu modele de construcţiĭ religioase maĭ târziŭ, ci-şĭ găseşte pereche printre cele din Constantinopolĭ. Lucrul s'ar explica uşor când vom şti că în vremurile de la clădirea Sf. Neculae Domnesc, noĭ eram în legătură ierarchică cu Constantinopoli, care fu centrul culturiĭ ortodoxe până în secolul al 13-lea şi 14-lea când Athosul îĭ luă locul.

Sf. Nicolae Domnesc e făcut după felul bisericilor ce se ridicau în secolul al 9-lea în Bizanţ; tipul acestora e biserica Teotocos din Constantinopolĭ, cu care Sf. Nicolae are o isbitoare asemănare. Atât dispoziţia planuluĭ cât şi felul construcţiuniĭ sunt aproape identice la aceste două monumente [1].

Astfel la ambele, compoziţiunea planuluĭ e cea înscrisă într'un drept-unghiŭ şi e redusă la o cupolă centrală rezemată prin patru arcurĭ pe stâlpĭ ce se leagă de zidurile înconjurătoare prin bolţĭ cilindrice. Fundul e ocupat de treĭ abside, de origină basilicală,—cea din mijloc fiind şi cea maĭ mare—; iar în faţă planul să închee cu un exonartex sau vestibul a căruĭ mijloc e acoperit cu o cupolă.

Planul bisericiĭ Domneşti Sf. Nicolae din Curtea-de-Argeş.

In faţadă Sf. Nicolae Domnesc are aceeaşĭ decoraţiune de piatră şi cărămidă ca şi Teotocos. Arcurile laterale ale cupoleĭ se desenează în faţadă, la una ca şi la cealaltă biserică, în acelaş chip.

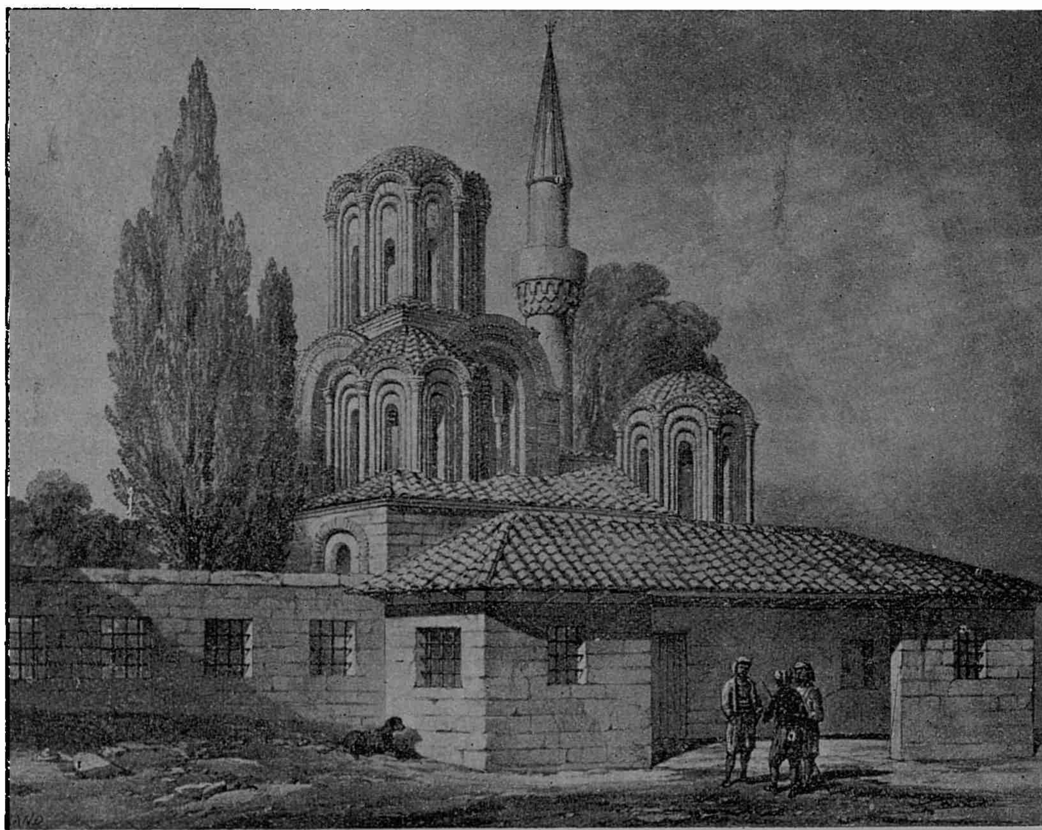
Acum, dacă luăm tipul bisericiĭ byzantine din secolul următor, al 10-lea, vedem că asemănarea dispare şi architectura simplă de la Teotocos

[1] Vorbim de bis. Teotocos astfel cum fu înainte de schimbările ce i se aduse maĭ târziŭ.

se schimbă și ica înfățișarea nouă și mai complicată a Sf. Vardias din Salonic, mai întâi și a Sf. Apostoli, tot din Salonic, mai în urmă.

Teotocos și cele din vremea și de felul ei, avea acuzată în afară numai cupola centrală, ridicată pe un tambur cilindric, pe când cele din veacul 10-lea încep a ridica și alte cupole de-asupra învelitorii, creând astfel siluete noi, mai complicate și mai elegante. Sf. Nicolae, cu singura-i cupolă centrală acuzată în afară și cu proporțiile-i greoaie la turlă, ne indică dintr'o dată apropierea sa de tipul cel mai vechiu.

Ceva mai mult, Biserica Domnească prezintă o particularitate ce n'o găsim la nici una din bisericile noastre, nici chiar la cele mai vechi, și pe care nu o găsim nici în Byzanț, decât abia la unele din secolul al IX-lea.

BISERICA SF. APOSTOLI DIN TESALONIC

Această foarte importantă particularitate stă în lipsa de ferestre la tamburul domului. Ridicarea cupolei centrale pe un tambur cilindric era o îndrăsneață inovațiune a vremurilor acestora și constructorul nu cuteza încă să slăbească sprijinul cupolei, scobindu-l cu ferestre. De altfel, și proporția joasă a turlei ne arată că suntem în epoca înapoiată când de-abia se îndrăsnia să se salte cupola ceva mai sus ca la Sf. Sofia. In urmă, cupola se înălță fățiș și semeață de-asupra bisericii și da silueta sprintenă și ușoară a turlelor de la Sf. Vardias.

Așa dar tipul bisericei Domnești e din epoca când se făceau încă încercări de înălțare a cupolei pe un tambur înalt și când uz ul așa de rațional al ferestrelor deschise în acest tambur nu se generalizase încă.

Dar mai e ceva. Când tipul Teotocos se schimbă și se perfecțio-

nează în cel din secolul al X-a, tipul Sf. Vardias şi Sf. Apostolî, găsim că în plan cupola centrală e simetric încheiată, la cele patru colţurî ale pătratuluî, ce o înscrie, cu patru micî cupole, care maî târziŭ vor fi şi ele înălţate pe tamburururî cilindrice. Eî bine, inovaţia celor patru cupole nu există la Sf. Nicolae, unde sunt înlocuite cu nişte simple bolţî cilindrice, ce formează un aranjament de plan cu mult maî stângaciŭ şi primitiv.

Ce ne poate dovedi acest lucru decât că Sf. Nicolae Domnesc e din epoca când planul tip Teotocos din secolul al IX nu luase forma desăvârşită a celuî din secolul al X-lea?

Să fie dar, Sf. Nicolae din secolul al IX-lea? Noi credem că nu e departe.

Căcî dacă admitem că această biserică datează de la o epocă mult maî târzie, veacul al 13-lea saŭ 14-lea, de exemplu, ne-am putea greŭ explica de ce s'a luat la Argeş drept model tocmaî tipul vechiŭ al veacului al 9-lea pe când la Constantinopole existaŭ în vremea aceasta multe alte bisericî maî noî, cu avantagiî de atracţiune şi de progres în ale arhitecturiî, care le făceaŭ să fie mult maî indicate pentru a servi de model decât vechiturile secoluluî al 9-lea ce nu aveaŭ nimic deosebit în maî bine saŭ în maî frumos. Când la Constantinopolî saŭ la Salonic se va fi format tipul secoluluî al 10-lea, cel cu maî multe cupole, vom vedea cum Româniî nu vor întârzia de a-l copia. Până atuncî o reproducţiune aşa de apropiată la o distanţă de loc şi de timp aşa de mare ni se pare inadmisibilă pentru o epocă în care ţările de civilizaţie byzantină urmaŭ cu aşa sfiinţenie tipicul zileî, şi într'un loc unde artiştiî constructorî nu puteaŭ fi decât umiliî elevî aî celor din Constantinopolî, sub care lucraseră la ridicarea bisericilor de acolo şi de sub care odată ieşiţî cutreerară provincia până rătăciră şi pe la noî. Aceştî modeştî artiştî de export, aŭ reclădit la noî bisericile ce construiseră sub alţiî în Constantinopolî şi ne-ar veni foarte greŭ a crede că se vor fi incumetat să reproducă modele vechî al căror tipic nu îl cunoşteaŭ şi la a căror zidire nu luaseră parte. Copierea aceasta ar fi fost operă de erudiţie şi arheologie la aceştî simpli meşterî de mâna a doua. Pe de altă parte, în aceste vremurî savanţiî şi anticariî nu scorniseră încă gustul reproducerilor de mode vechî în arhitectură pentru a crede că se va fi găsit la noî vre-un amator de aşa lucrurî. In acest caz, capitala ortodoxismuluî i-ar fi oferit modele cu mult maî seducătoare decât biserica Teotocos.

Biserica Domnească din Curtea-de-Argeş.

Sf. Nicolae Domnesc nu poate aşa dar, rămâne decât ca o copie con-

timporană a bisericiĭ Teotocos saŭ a vre-uneĭ alteia asemănătoare, din veacul al 9-lea.

Admiţând chiar că biserica de la Argeş nu e decât o copie de mâna a doua, ceeace s'ar putea prea bine, saŭ o copie de mâna a treia, ceeace ar fi maĭ puţin probabil, nu putem pune data clădiriĭ decât prin veacul al 10-lea saŭ cel maĭ târziŭ pe la începutul celuĭ de al 11-lea [1]). Cele ce s'ar putea trage din puţinele cercetărĭ istorice ale vremurilor acestor, nu s'ar împotrivi datelor de maĭ sus.

Un monument de importanţa Sf. Nicolae nu se putea găsi în acele vremurĭ decât într'un mare centru politic şi religios: reşedinţa vre-unuĭ duce sau episcop. Istoria însă nu ne vorbeşte de existenţa vre-unuĭ ducat saŭ episcopat în părţile acestea prin veacul al 10-lea saŭ al 11-lea afară numaĭ de nu se va fi confundând cu vre-unul din cele aflate de Ungurĭ la aşezarea lor în Transilvania şi anume cu cel supus maĭ târziŭ de Stefan cel Sfânt (1002).

Totuşĭ fiinţa străveche a banatuluĭ Oltean pe de oparte, şi a ducatelor transilvănene pe de altă parte, face posibilă existenţa unuĭ mare centru românesc în vecinătatea lor. Dacă *terra Blacorum*, cea cu posesiunĭ din «timpurĭ imemorabile“, nu-şĭ va fi avut întinderea până aci, atuncĭ de sigur voevodatul luĭ Seneslaŭ de maĭ târziŭ, care ocupa probabil Argeşul, Muscelul şi Dâmboviţa [1]), va fi avut capitala la Argeş. Faptul că prin locurile acestea „trăeşte vie până astăzĭ legenda descălicătoruluĭ Ţăriĭ Româneştĭ, Negru-Vodă“ şi că pe aci s'aŭ perindat vechile capitale, C.-Lung, Curtea de Argeş şi Tîrgovişte“ (Tocilescu) ne face să ne mirăm maĭ puţin de ce tocmaĭ *aci se găseşte cel maĭ vechiŭ monument al Românilor* şi să credem că Argeşul fu din „timpĭ imemorabilĭ“ un centru românesc de foarte mare importanţă.

Credinţa aceasta o întăreşte şi „elementele maĭ esenţiale ale tradiţieĭ „despre Negru-Vodă care arată în partea de răsărit de Olt a Ţăriĭ Româ-„neştĭ numită *Vlachia-Neagră* încă înainte de Tătarĭ, un Negru-Vodă „*anterior domnieĭ Basarabilor în stânga Oltuluĭ, căruia Basarabiĭ din „Oltenia* se închinară. Acest legendar intemeietor al statuluĭ român în Ţara „Românească, propriŭ zisul Negru-Vodă, nu este decât o personificare mitică „a originilor politice la *Româniĭ Negri în Vlachia-Neagră,* unde înainte „de Basarabĭ s'a pus prima temelie a statuluĭ român. Epoca acestor originĭ, „caracterizată prin urme de incontestabilă provenienţă transdanubiană în or-„ganizaţia şi instituţiunile statuluĭ, coincide cu domnia Asăneştilor în Ţara „Românească (Vlachia imperiuluĭ lor compus din Bulgaria şi Vlachia) sin-„gura stăpânire arătată aci în timpul de la 1186 până la 1241. Această dom-„nie maĭ ales a dat cele dintâĭ elemente pentru mitul luĭ Negru-Vodă ca „personificare a originilor statuluĭ, căruĭ personagiŭ mitic s'a atribuit în urmă „şi unele fapte memorabile de ale Basarabilor, în partea din răsărit de Olt“, (D. Onciul, Originile Ţării Româneştı p. 225). Dacă în vremea unuĭ imperiŭ, compus din Bulgaria şi Valachia, istoria presupune o importantă aşezare românească în părţile de răsărit ale Oltuluĭ, de ce să ne împotrivim a crede ca acea Vlachia ce compunea cu Bulgaria un imperiu să fi avut şi ea un

[1]) In veacul al 11-lea tipul bisericiĭ cu domul pe 4 stâlpĭ se generalizase atât de mult încât în ţările de influenţă byzantină, precum era Sicilia, îl găsim în secolul următor (al 12-lea) luând deja o formă cu *totul locală*. Astfel San-Cataldo şi Martorana din Palermo, sunt de tipul acesta transformat de influenţele normando-arabe locale.

[2]) Gr. Tocilescu.

centru și că acest centru s'ar fi aflat acolo unde toate datele concură a ne indica o străveche organizare politică românească.

Astfel conjecturile istoriei s'ar apropia foarte mult de concluziunile mai doveditoare ale archeologiei și cele din urmă ar confirma pe cele dintâi.

Sf. Nicolae Domnesc ar fi deci catedrala capitalei (capitala de simplu ducat?) Valache ce înflori la Argeș în timpul Asăneștilor. Am văzut însă din cele deduse din stilul bisericii de aci că ea poate fi chiar dinaintea acestei epoci. Cele ce urmează vor contribui, credem, a duce chiar dincolo de secolul al 10-lea urmele unei importante organizări românești în părțile Argeșului. Probele ni le va da un alt monument aflător la Curtea de Argeș, pe care noi îl credem mai vechiŭ de cât Sf. Nicolae.

*

Monumentul acesta e tot o biserică. Părăsirea a prefăcut-o de mult într'o dărâmătură ce nu mai poate servi; însă din zidurile rămase încă, se poate lesne reconstitui înfățișarea ei de altădată [1]).

Ruinele aŭ păstrat numele bisericii de odinioară: *Sănicoara*, adică biserica Sf. Nicolae cel mic saŭ a Sf. Nicoară (Sân-Nicoară); ele sunt așezate pe o muche ce predomină întreaga topografie a orașului.

Forma zidurilor rămase și înălțimea locului pe care sunt așezate, formează din Sănicoara cele mai pitorești ruine din țară.

La prima vedere, masivitatea zidăriei ne amintește cele mai vechi construcțiuni byzantine și turnul cu forma lui pătrată și neobicinuită chiar la vreuna din bisericile cele mai vechi din țară, ne înfățișează perfect de bine donjonul unui castel byzantin [2]). Strategica sa poziție pe un vârf de deal ne întărește și mai mult impresia aceasta,—iar dacă privim mai de aproape grosimea zidurilor și observăm lipsa totală a ferestrelor în partea de jos, ajungem la convingerea că biserica, saŭ mai curând bisericuța aceasta, așa de bine întărită și așa de potrivit situată, nu poate fi de cât una din acele biserici saŭ capele fortificate și întărite de cari se ridicară multe și pretutindeni în vremurile întunecate și nesigure ale primelor epoci medievale. Capela cetății Neamțului și mai ales biserica-castelului de la Zamca (Bucovina) sunt dintre acestea și ele ne arată că și la noi, aceleași vremuri creară aceleași necesități.

Forma basilicală a bisericuții de la Argeș ne duce la o epocă foarte veche a architecturii byzantine;—în aceste vremuri întrebuințarea cupolei nu se generalizase încă și de-abia se ridicase șarpanta de înveliș a basilicei pentru a o înlocui cu o boltă cilindrică, ca la Sănicoara. Fără să căutăm încă ca din aceste constatări să precizăm prin paralelism data clădirii, ne mărginim a le aduce ca indicații de marea vechime a construcțiunii. Dacă voim să dovedim numai că Sănicoara e mai veche ca Sf. Nicolae Domnesc, atunci se poate aduce multe probe de îndată.

Locul și înălțimea dealului pe care stă Sănicoara ne arată că aci trebue să fi fost sâmburele împrejurul căruia s'a format cetatea numită mai târziŭ Curtea-de-Argeș.

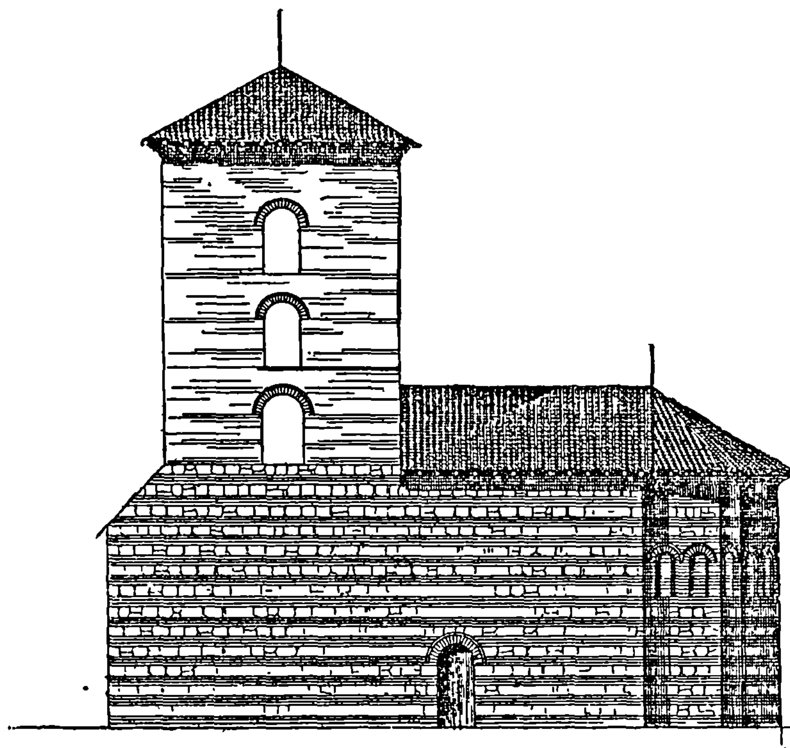
Alt punct mai bun de apărare nu se găsește prin prejur; dealul acesta e cel mai mic și mai înalt, deci și cel mai ușor de apărat de către puținii și primii locuitori strânși împrejurul și la adăpostul castelului de pe deal.

1) D-l architect N. Gabrielescu a făcut o reconstituire în studiul ce a publicat asupra acestor ruine.
2) Vezi întăririle Niceei.

Cărămizile maĭ marĭ [1]) şi maĭ vechĭ cu care s'a împlinit în partea de sus zidăria turnuluĭ ne arată că aci se aflaŭ ruine de construcţiunĭ mult maĭ vechĭ din care s'a luat cărămida cu care s'a sfârşit zidăria turnuluĭ.

Pentru ceĭ ce cunosc poziţia locului nu poate fi nicĭ o îndoială că pe dealul acesta s'a făcut prima aşezare întărită a localităţiĭ. Biserica şi donjonul formaŭ la mijloc castelul de apărare; alesul luĭ Dumnezeŭ şi alesul oamenilor protejaŭ şi conduceaŭ de aci pe supuşiĭ adunaţĭ în preajmă. Astfel se întemeiară din timpurile cele maĭ vechĭ cetăţile; Sănicoara fu mica acropolă a miceĭ Curţĭ-de-Argeş.

Maĭ târziŭ, când cetatea s'a întins şi puterea eĭ s'a mărit, ajungând dintr'un simplu cuib de credincioşĭ şi de voinicĭ o importantă reşedinţă bisericească şi militară, atuncĭ se clădi un frumos palat pentru voevod şi alăturĭ o biserică maĭ mare, în faţa celeĭ micĭ şi vechĭ, ce nu maĭ corespundea

SĂNICOARA (reconstituită de d-l Gabrielescu).

cerinţelor de fast şi de cult a puterniceĭ cetăţĭ. Voevodul acesta fu Negru-Vodă după legendă, iar biserica clădită de el fu Sf. Nicolae. Noua biserică fu dedicată aceluiaşĭ sfânt ce patronase aşa de bine întemeerea şi mărirea cetăţiĭ; iar cea veche păstră tot hramul Sfântuluĭ Nicolae, dar cu vremea şi spre deosebire i se zise Sf. Nicolae cel mic, saŭ Sân Nicoară în loc de Sân Neculae [2]). Astfel rămase cu numele de Sănicoara.

Căcĭ e de neadmis ca într'o localitate de importanţa Argeşuluĭ din vremea aceea, să se fi ridicat două bisericĭ cu acelaş hram;—iar dacă aŭ fost

1) Din studiul D-luĭ Gabrielescu N.

2) Acelaş lucru s'a petrecut probabil şi la Bucureştĭ cu biserica Sf. Ion căruia poate pentru aceleaşĭ motive i se zice Sf. Ionică; acelaş lucru fu şi la alte bisericĭ din ţară.

zidite la o distanță de vreme între ele, atuncĭ nu cea maĭ mică a fost zidită în urma celeĭ marĭ.

Pe de altă parte nu se poate admite ca locul cel maĭ bun și frumos din localitate să fi fost ocupat de o bisericuță de cât dacă admitem că aceasta se va fi aflat acolo din vremurĭ maĭ vechĭ și de la început,

Acum, dacă Sănicoara ar fi din epoca bisericeĭ Domneștĭ (Sf. Nic.), adică din epoca când bisericile noastre se construiaŭ după tipul grec din veacul al 9-lea, saŭ chiar dacă ar fi din epoca maĭ târzie, când se copia tipul grecesc din veacul al 10-lea, atuncĭ biserica aceasta ar trebui să fie la fel cu celelalte cari cu toate împreună sunt conforme tipurilor respective din Byzanț. Astfel sunt Bis. Domnească din Argeș din prima epocă; Mitropolia și Bis. Domnească din Târgoviște precum și Sf. Dumitru din Craiova și altele din epoca tipuluĭ cu maĭ multe cupole. Toate acestea formează un grup de monumente foarte asemenea între ele și construite toate aproape pe acelaș plan. Sănicoara nu are nimic din dispoziția lor, cu toate ca la zidirea eĭ s'ar fi putut adopta acelaș dispositiv de construcție, cu mult maĭ frumos ca înfățișare și nicĭ maĭ costisitor. Lipsa din planul Sănicoareĭ a motivuluĭ de boltire prin cupole, când știm cât de seducător fu acest fel de construcțiune în toate vremurile, și maĭ ales în perioada byzantină, ne face să credem că monumentul acesta fu clădit într-o epocă în care uzul cupolelor nu era generalizat la bisericile micĭ și ne-ar duce cel puțin prin secolul al 8-lea de oarece în veacul al 9-lea aceste cupole se înălțaŭ deja pe tamburuŕĭ. Indicarea aceasta s'ar confirma de concluziunile de maĭ sus care ne arătaŭ pe Sănicoara maĭ veche ca Bis. Domnească, iar pe aceasta o înălțaŭ în veacul al 10-lea.

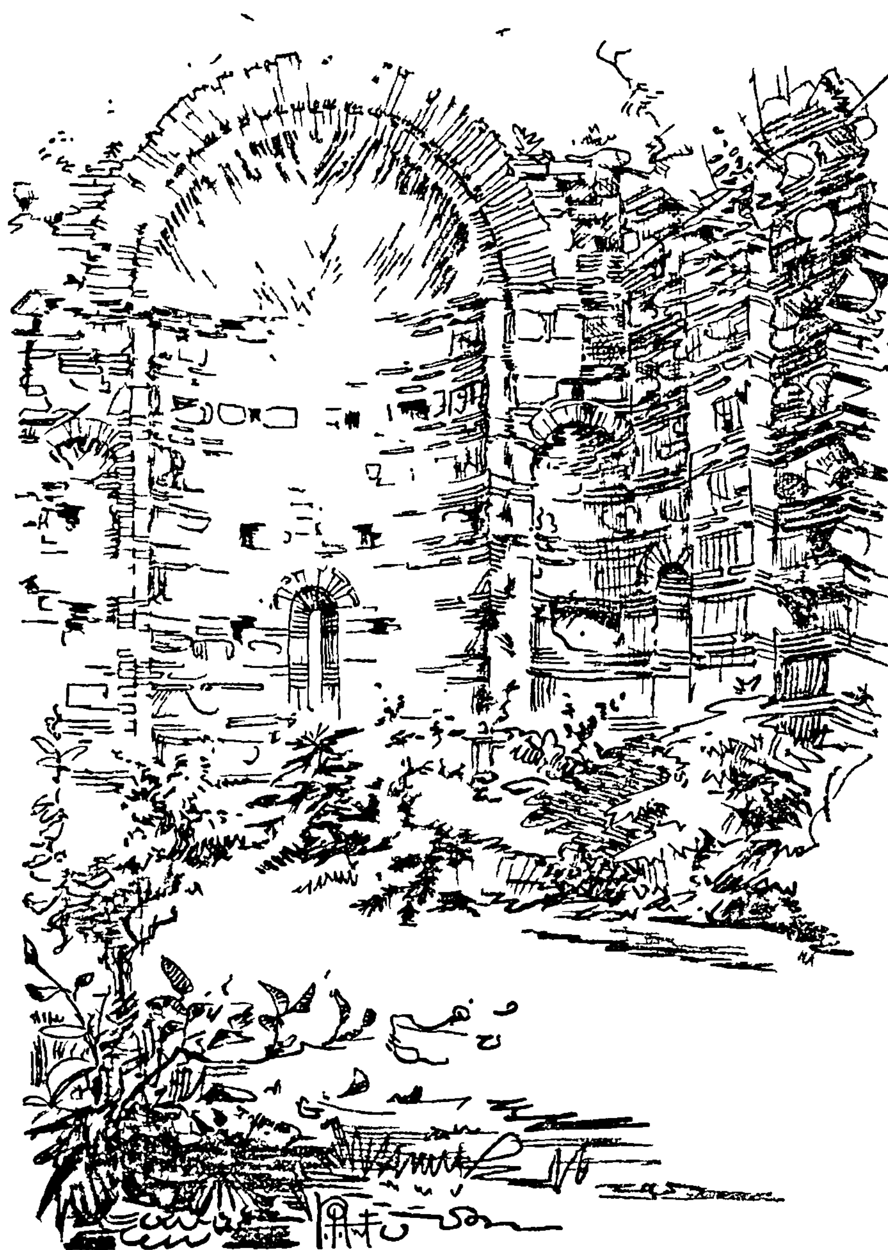
Că Sănicoara e maĭ veche se maĭ poate vedea și din felul zidărieĭ care la această clădire e cu mult maĭ stângace, grosolană și primitivă, deși principiul constructiv e acelaș ca la Biserica Domnească.

Dacă ar fi să căutăm oarecare luminĭ și în spusele legendelor, ar fi să conchidem iarășĭ, după aceea ce se leagă de origina Sănicoareĭ, că bisericuța aceasta e maĭ veche decât Sf. Neculae Domnesc.

Iată ce spune legenda. — „Radu Negru plecând într-o bătălie contra „Tătarilor întârziase prea mult până să respingă pe vrăjmaș. In lipsa sa, „doamna Margareta, care fiind catolică și voind să-șĭ aibă pe pământul ro„mânesc biserică după legea eĭ, s'a pus să zidească această clădire drept în „fața bisericiĭ Domneștĭ care era biserica curțiĭ luĭ Radu Negru. Atuncĭ bo„eriĭ simțindu-se jicnițĭ, nefiind obiceiul pământuluĭ ca alte neamurĭ să-șĭ facă „temple la eĭ, s'aŭ răsculat cu toțiĭ și s'aŭ dus să se plângă domnuluĭ care „era în bătălie. Aflând domnul, jură să omoare pe soția sa de o va întâlni „la întoarcere. Doamna de frică fugi peste noapte într-un car cu boĭ spre „Câmpulung și de teamă să nu o ajungă din urmă, voind a trece râul ce „se afla la jumătatea drumuluĭ, apele fiind marĭ, s'a înecat cu totul în râul „care de atuncĭ și astăzĭ poartă numele de râul Doamneĭ". (Ruina Sănicoara, de architect N. Gabrielescu).

Că doamna Margareta va fi avut vreme să ridice atâta clădire fără ca boeriĭ să fi putut interveni la vreme, ne vine greŭ a crede maĭ ales că biserica era și întărită și ocupa și punctul cel maĭ înalt al cetățiĭ, după cum am văzut. Dacă doamna Margareta ar fi poftit să aibă o biserică, atuncĭ ar fi clădit după modelul catolic al vremurilor, iar nu o capelă byzantină.

Ceea-ce trebue să păstrăm din legendă ar fi poate o încercare a doamneĭ luĭ Negru-Vodă de a instala, în lipsa soţuluĭ săŭ, un popă catolic în bisericuţa abandonată din vârful dealuluĭ. Acest singur fapt ar fi fost de natură să provoace energica intervenire a boerilor.

SĂNICOARA

O biserică catolică, făcută din noŭ *în vremurile şi locurile acestea,* ar fi avut o altă architectură decât aceea pe care o vedem la Sănicoara. Cel

mult am putea crede că doamna a «amenajat» pentru cerinţele cultuluĭ catolic vechea biserică ce se afla cam delăsată de când Argeşul avea de vale frumoasa biserică Domnească.

Insă partea cea maĭ preţioasă a legendeĭ pentru noĭ, e amestecul bisericeĭ catolice în originele ruinelor de la Curtea-de-Argeş. Amestecul acesta e singura parte adevărată a tradiţieĭ împrejurul căreia s'a brodat legenda Doamneĭ Margareta. Căcĭ la origina eĭ Sănicoara trebue să fi fost o biserică latină; planul eĭ basilical dovedeşte aceasta pe lângă data clădiriĭ, pe care punând-o în cel puţin secolul al 8-lea am adus-o în opoca când Româniĭ de la nord de Dunăre ţineaŭ încă de biserica latină.

Am văzut de ce Sănicoara, ca biserică greacă, nu a putut fi clădită în secolile ce urmează veaculuĭ al 9-lea: architectura, locul şi numele săŭ ar fi fost în acest caz altele.

Numaĭ o Sănicoară latină de origină, explică de odată şi fondul legendeĭ, şi architectura monumentuluĭ precum şi data ce-ĭ dădusem.

Nu putem dar admite ca dată a întemeereĭ Sănicoareĭ decât cel puţin veacul al 8-lea.

Ne dăm foarte bine seama de rezerva ce se impune unor afirmaţiunĭ ce tind făţiş să înlăture bariera nedreaptă şi neexplicabilă ce se punea trecutuluĭ civilizaţiuniĭ noastre ca românĭ. Nu e maĭ puţin adevărat însă că temeiul afirmaţiunilor noastre rămâne indiscutabil ca autenticitate, iar izvoarele sunt sigure şi lesne de controlat.

*

Contribuţiunea noastră se limitează la o amănunţită studiare a primelor monumente ce eraŭ de cercetat la căutarea originelor noastre ca popor noŭ ce fu în totdeauna gata să reînvie şi să încolţească de sub gunoiul învălmăşelilor barbare.

Secole de uitare şi neştiinţă pot astfel să devină veacurĭ de cultură şi organizare. Clădirĭ de seamă, solide şi frumoase, se ridicaŭ la Argeş înainte de anul 1000. — E drept că de la încolţire era încă lung drumul la renaştere; soarele ocrotitor apuse, şi în timpul întunericuluĭ de veacurĭ Byzanţul luase locul Romeĭ.

*

Inainte de a ajunge la mărturiĭ istorice precize asupra clădirilor noastre religioase, cată să facem loc câtorva monumente care se înscriŭ prin architectura lor imediat după Sf. Nicolae Domnesc. De la început trebue să spunem că maĭ toate datele aduse de istorie asupra origineĭ acestor monumente sunt greşite orĭ falşe.

Printre bisericile acestea să punem în primul rând pe cea Domnească din Tirgovişte şi Mitropolia tot de acolo; apoĭ pe Sf. Dumitru de la Craiova şi maĭ în urmă biserica mănăstiriĭ Snagov.

Aceste monumente, dintre care unele-s aproape neschimbate, iar altele prefăcute şi reclădite, ne arată încă odată că architectura bisericilor noastre fu la început una şi aceeaşi ca cea care înflorea în aceleaşĭ vremurĭ, şi ceva maĭ înainte, în Constantinopolĭ, Athos şi Thessalonic. Această architectură e a tipuluĭ ce are în plan dreptunghiul circumscriind compoziţia cupoleĭ centrale pe patru stâlpĭ, adică tipul Teotocos.

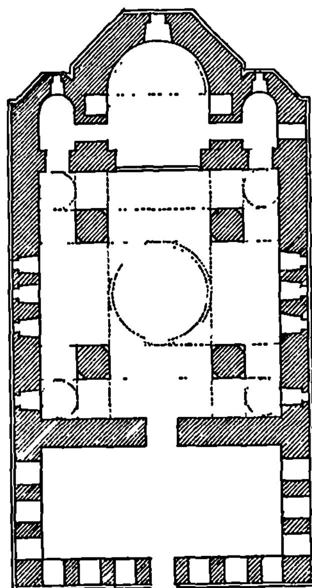
Totuşĭ la monumentele de maĭ sus găsim micĭ schimbărĭ care ne arată că ne aflăm în faţa unor monumente de date relativ maĭ recente decât Sf. Nicolae Domnesc. Planul acesteia se ameliorează şi se amplifică în bisericele

de maĭ sus: astfel cupola mare centrală nu maĭ e întărită la cele patru colțurĭ ale planuluĭ cu simple bolțĭ cilindrice ci cu patru cupole maĭ micĭ; iar în față nartexul e precedat de un portic ce va rămâne de-acum înainte în toate planurile bisericilor de maĭ târziŭ și e curonat cu două turle în creștet schimbând astfel înfățișăriĭ forma maĭ simplă de până acum.

Mitropolia Târgoviștei are în maĭ mult decât celelalte, alte patru turle ce acuză în fațadă colțurile părțiĭ centrale a domuluĭ.

Deosebirea planuluĭ bisericeĭ de la Argeș de acela a bisericilor de la Târgoviște și Craiova nu ne poate face să îndepărtăm data fundăriĭ lor la maĭ mult de un secol; așa că datând pe Sf. Nicolae Domnesc cel maĭ târziŭ din veacul al 11-lea, cele treĭ bisericĭ care îĭ vin în urmă nu pot fi decât cel maĭ târziŭ din veacul al 12-lea.

Cât despre datele istorice de fundațiune ce prezintă aceste două bisericĭ împreună cu cea din Craiova, ca fiind zidite cu mult maĭ târziŭ, trebue să punem puțin temeiŭ pe ele întru cât aceste monumente prin architectura lor nu se pot de fel înscrie în șirul monumentelor ce cu siguranță s'aŭ clădit la epoca în care pisaniile false și documentele greșite tind să aducă fundația acestor clădirĭ cu mult maĭ vechĭ.

Planul bisericiĭ Domneștĭ din Târgoviște

Este cunoscut răul obiceiŭ pe care îl aveaŭ strămoșiĭ noștri de a schimba pisaniile bisericilor ce prefăceaŭ saŭ reparaŭ numaĭ, dând data preînoiriĭ drept acea a fundațieĭ.

Voevoziĭ noștri importaseră cu architectura byzantină și această manieră grecească de a funda unele bisericĭ;—împărațiĭ byzantinĭ nu se sfiiaŭ, cu veacurĭ înainte, de a proceda întocmaĭ ca uniĭ din strămoșiĭ noștri la preschimbarea saŭ reparația vreunuĭ monument.

Cronicariĭ vremurilor se încumetaŭ a înșela și eĭ viitorimea trecând drept bune și adevărate zisele celor maĭ marĭ,

Astfel Biserica Domnească și Mitropolia din Târgoviște sunt date a fi construite prima de Petru Cercel și cealaltă de Neagoe.

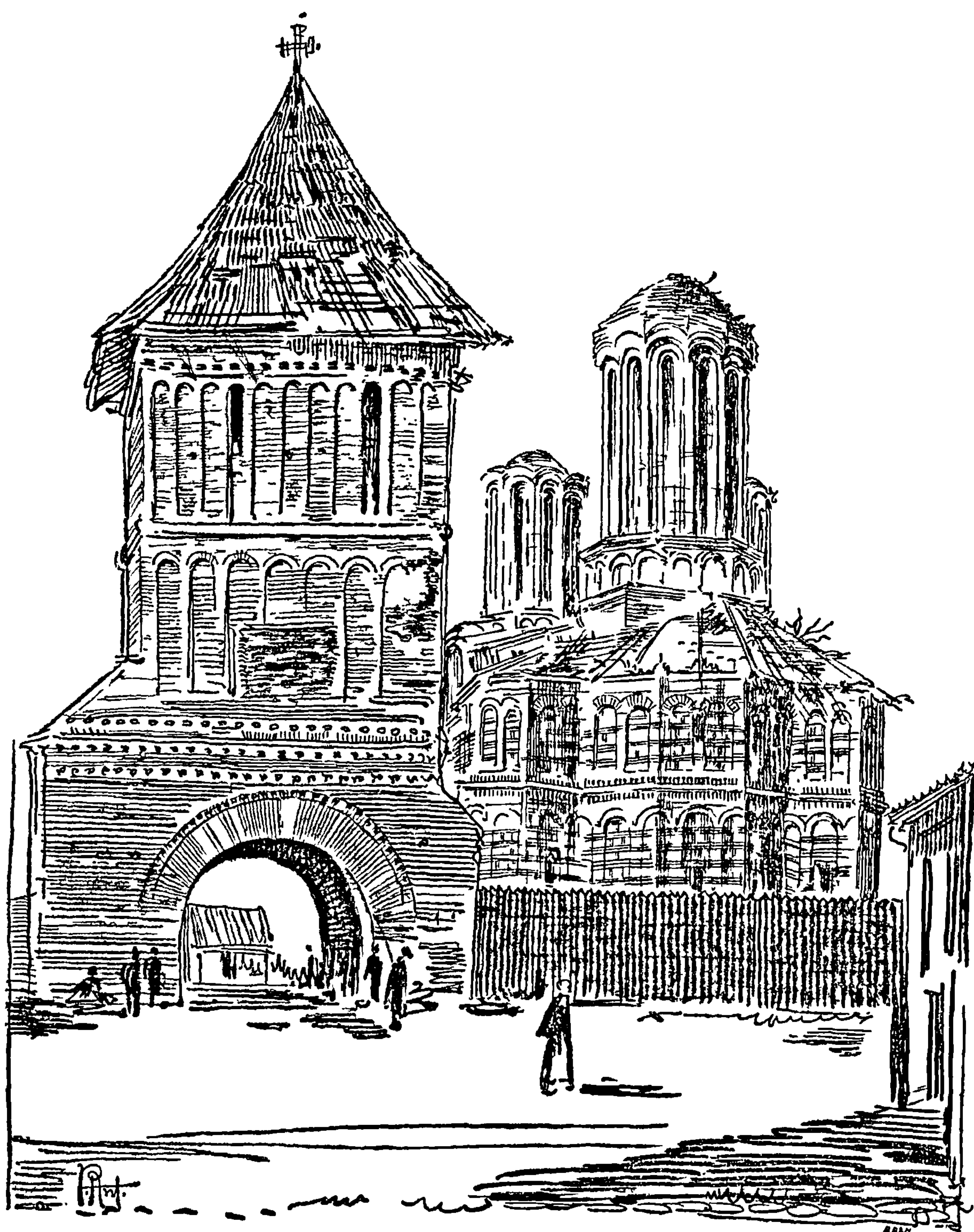
E sigur că aceste bisericĭ nu aŭ fost clădite de unul și acelaș domn și că Cercel și Neagoe aŭ preschimbat și adăogit numaĭ aceste clădirĭ. Architectura din epoca luĭ Neagoe și cea din timpul luĭ Cercel e cu totul alta de cât a celor două bisericĭ târgoviștene și nu se poate confunda una cu alta. Deosebirea se află aci nu numaĭ în părțile decorative ale architecturiĭ, care e isbitoare, ci și în cele pur organice.

De altfel prima formă a clădiriĭ și adăogiturile de maĭ târziŭ se văd perfect de bine nu numaĭ în nepotrivirea liniilor dar și în felul și stilul adaosurilor.

Mitropolia fu cea maĭ preschimbată; grija și generozitatea restauratorilor trăgea în chip firesc maĭ mult la biserica catedrală.

Biserica Domnească fu maĭ mult reparată de cât preschimbată.

Faptul că această din urmă se află chiar în cuprinsul curțiĭ domneștĭ,

BISERICA SF. DUMITRU DIN CRAIOVA (INAINTE DE RECLĂDIRE)

ne face să credem că e cea dintâî clădită la Târgoviște și că cea devenită maî târziŭ Mitropolie nu fu de cât o copie după prima. In cazul acesta chiar, foarte problematic de altfel, Mitropolia nu a putut fi clădită de Neagoe Basarab ci cu mult înainte.

Biserica Domnească, clădită după cum am arătat într'o epocă ce trebue să corespundă cu întemeerea Țărilor-Româneștĭ, e fără îndoială biserica ce se clădi odată cu palatul domnesc. Toate Curțile voevozilor noștri și chiar ale boerilor, coprindeaŭ și clădirea uneî biserici saŭ capele. Foarte multe din aceste biserici aŭ rămas încă în picioare pe când curțile aŭ fost risipite de mult. Eternitatea și vremelnicia celor pentru care eraŭ ridicate ne explică de ce unele aŭ fost maî ferite decât celelalte. La Târgoviște biserica curțiĭ e încă în picioare pe când palatul domnesc e o movilă de ruine.

In ceace privește Mitropolia, pe care înclinăm a o crede ceva maî

Biserica Domnească din Târgoviște.

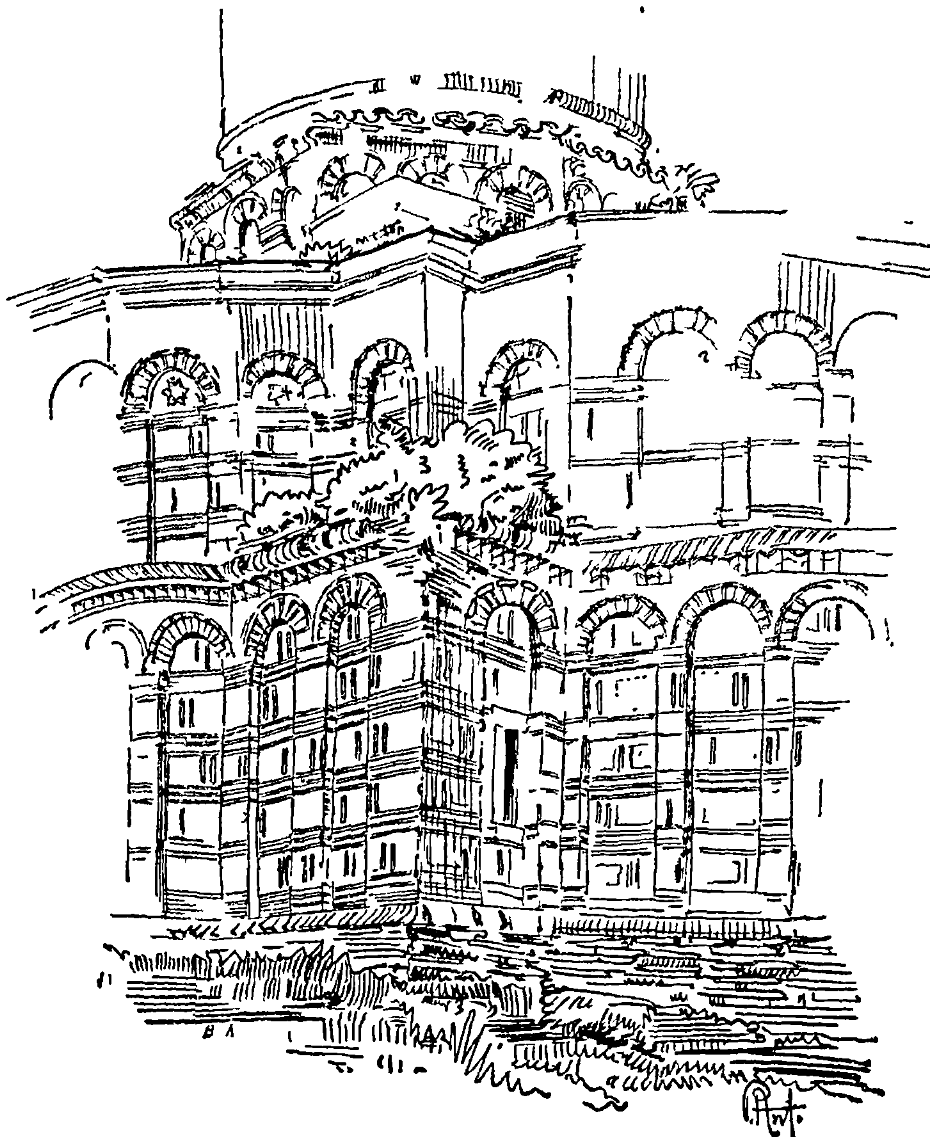
nouă, schimbările ce i s'aŭ făcut i-aŭ prefăcut mult prima înfățișare. Schimbările acestea, după cum se vede clar din desemnurile rămase de înainte de reclădirea făcută în zilele noastre,—aŭ constat în adăogirĭ însemnate de zidărie și ornamentație exterioară; ele aŭ dat clădiriĭ un stil original, bogat și neomogen care dând măreție architecturiĭ e departe de a-ĭ da perfecțiunea de factură care distinge pe meșteriĭ luĭ Neagoe.

Din chiar acest lucru se vede că monumentul nu e a luĭ Neagoe; partea voevoduluĭ ce ridică episcopia de la Curtea-de-Argeș se vede în ornamentația adăogată pe fațadă, și la turle maî ales. Rămășițele de ornamente ce aŭ rămas de la reconstrucțiune, și se văd până azĭ aruncate pe un maidan, ne arată stilul și factura celor de la Argeș. Stilul acesta puțin cunoscut la noĭ până la Neagoe dispare odată cu el. Puținele copiĭ parțiale de ornamente, ce găsim făcute la alte biserici, după cele ale luĭ Neagoe sunt de o factură neglijată și stângace care învederează valoarea lor de còpiĭ.

Cele de la Târgoviște sunt tot așa de frumoase și de fine ca cele de

la Argeș; e sigur că lucrătoriĭ luĭ Neagoe de acolo veniră să prefacă și Mitropolia de la Târgoviște împodobind-o în felul stiluluĭ lor. Neagoe, saŭ aĭ luĭ, crezură astfel că zidirea bisericeĭ poate trece ca fiind făcută pe vremea lor și se schimbă astfel datele.

Așa că *zidirea din temelie* a Mitropolieĭ, de care ne vorbește cronica, nu poate fi de cât continuarea prefacerilor începute aci de Radu cel

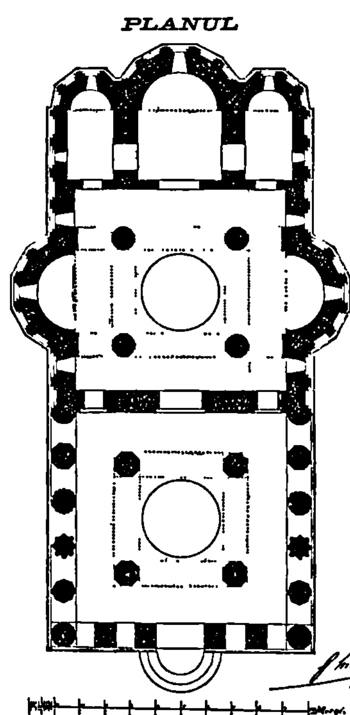
Biserica din Moflenĭ (Colțul prescomidieĭ)

Mare, pe care Neagoe le duse maĭ departe cu un lux deosebit, atuncĭ când schimbându-șĭ scaunul domnesc de la Argeș vru să-șĭ aibă în noua capitală o mitropolie demnă de fala numeluĭ săŭ.

Probabil că găsirea vecheĭ bisericĭ sub podoaba Mitropolieĭ luĭ Neagoe, făcu pe restauratorul acestuĭ monument, d. Leconte du Nouy, să-ĭ dea la restaurare forma bisericilor greceștĭ medievale. Sunt convins că atuncĭ când d. du Noüy va da publicitățiĭ prețioasele date și documente artistice ce trebue să aibă asupra monumentelor ce a restaurat, vom avea destule indiciĭ care să confirme și

maĭ mult cele susţinute maĭ sus. Un lucru esenţial rămâne totuşĭ în totdeauna lesne de constatat, anume că cele două biserici din Târgovişte, precum şi Sf. Dumitru din Craiova aparţin aceluiaşĭ tip medieval de biserică grecească, cu un prototip în ţară: biserica Domnească din curtea-de-Argeş. Să se fi încumeţit, Neagoe, Petru Cercel saŭ Mateĭ Basarab, fundatorii presupuşĭ de până acuma a acestor monumente, să dea cu câteva secole înapoĭ architectura bisericilor ce clădiaŭ, ne vine foarte greŭ să admitem; maĭ ales că monumentele cu siguranţă clădite de eĭ, aŭ cu totul altă architectură.

Sfârşind cu aceste monumente e bine să facem menţiunea uneĭ observaţiĭ de mare importanţă ce am putut face la unul dintre monumentele de maĭ sus şi anume la Sf. Dumitru. Intr'adevăr, după o fotografie a bisericeĭ, făcută înainte de restaurare, se vede că decoraţiunea faţadelor prin aşezarea alternată a rândurilor de peatră şi cărămidă, e făcută alt-fel de cât la Sf. Nicolae Domnesc. La Argeş cărămida nu e aşezată de cât în rândurĭ orizontale zidite între rândurile de peatră, pe câtă vreme la Sf. Dumitru din Craiova cărămida e aşezată şi în picioare, tăind vertical rândurile de peatră din loc în loc şi pe toată faţada. Primul fel de a decora şi construi e cel maĭ vechiŭ; el datează de la Romanĭ şi nu-l găsim de cât în clădirile cele maĭ vechĭ bizantine. (Aceasta ar fi un alt titlu de mare vechime la Sf. Nicolae din Argeş) Cel de-al doilea chip de a dispune cărămizile în faţadă e maĭ nou şi se găseşte la bisericile greceştĭ din secolul 11-lea. [1]).

Biserica Snagovuluĭ (după d-l Mandrea)

O altă deosebire între faţadele celor două bisericĭ de maĭ sus stă şi în arcaturile ce îmbogăţesc faţadele Sf. Dumitru din Craiova şi care nu se găsesc la Sf. Nicolae Domnesc.

Ar fi interesant să se ştie dacă şi bisercele din Târgovişte, cercetate alăturĭ cu Sf. Dumitru maĭ sus, prezintă aceleaşi particularităţi; însă tencueala acoperă de tot pe cea Domnească şi lipsa de documente ne împiedică a şti ce se afla şi sub tencueala Mitropolieĭ înainte de restaurare. Astfel s'ar fi putut clasa maĭ bine architectura acestor monumente.

*

De la aceste bisericĭ tipul medieval grecesc iea o ultimă transformare în architectura ţăriĭ noastre şi această ultimă faţă a sa, o aflăm în biserica mănăstireĭ Snagov, despre care se ştie că exista în timpul luĭ Mircea şi că ar fi tost ridicată de un boer anume Vintilă.

Cu această biserică architectura noastră face un pas înainte adoptând cu o deosebită libertate de interpretare tipul grecesc al bisericii Vatopedi dela Athos, care urmează în Byzanţ celuĭ de la Teotocos. Deosebirea acestor două

1) După Sf. Dumitru, acest chip de a decora faţadele se generalisă în Oltenia. Unul din exemple cele maĭ vechĭ şi bine conservate ni-l dă biserica din Mofteni de lângă Craiova.

tipurĭ e în adăogirea la plan a două abside laterale, iar la faţadă în suprimarea arculuĭ mare ce acuză în elèvaţie bolţile interioare care susţin cupola. Planul iea astfel forma de cruce care nu va maĭ fi părăsită cu toate schimbările ulterioare ce se vor maĭ aduce planuluĭ prim.

In afară de aceste date noĭ şi eseniţale pe care le aduce monumentul Snagovuluĭ în architectura noastră, acest monument prezintă particularităţĭ demne de relevat, maĭ ales în plan.

Astfel nartica, care lua în planul de maĭ înainte un loc mic în raport cu încăperea saŭ nava domuluĭ, se măreşte şi devine tot aşa de importantă ca aceasta. In acelaş timp se şi deschide luând forma colonadeĭ, care maĭ târziŭ redusă, devine elementul acela indispensabil în planul bisericilor noastre, numit *ambon* sau *tindă*. Aci tinda înlocueşte nartica şi de aceea este foarte importantă; maĭ târziŭ însă când se va reveni la forma închisă a narticeĭ, tradiţia celeĭ de la Snagov se va menţine în colonada din faţă numită tindă.

Dar această parte a comparaţieĭ nu iea o aşa de mare importanţă numaĭ în plan ci şi în faţadă, unde e acuzată cu o turlă foarte ridicată şi de aceeaşĭ mărime ca cea din mijloc.

In decorul faţadelor intervin schimbărĭ în sensul celor de la Sf. Dumitru şi maĭ variate chiar. Locul ce se dă cărămizilor aşezate în colţurĭ, în picioare şi de-a curmezişul, pentru a împodobi cornişele, e mult maĭ mare şi aranjamentul cu mult maĭ variat. Astfel pe lângă sublinierea cornişelor cu noĭ rândurĭ de cărămidă dispuse în colţurĭ vine şi aceea a archivoltelor cu cărămizĭ puse pe lat şi zimţuite. Arcurile şi arcaturile se desinează din ce în ce maĭ mult luând în acelaşĭ timp un foarte mare loc în decorarea faţadelor. Pe de altă parte, piatra lipsind în aceste locurĭ, e imitată în unele locurĭ cu placaje de tencuială.

Ceeace ar maĭ trebui observat la Snagov, e că nu numaĭ întrebuinţarea cărămizilor e foarte variată, dar şi forma lor. Astfel sunt cărămizĭ de formă specială a căror rol în construcţiune e acela de „corbeau“, iar la frumoşiĭ stâlpĭ aĭ narticeĭ tiparele cărămizilor se schimbă de la o coloană la alta, precum şi aranjamentul lor în zidărie; unele coloane sunt în secţie orizontale canelate iar altele poligonale saŭ zimţuite. In elevaţie unele-s drepte iar altele întoarse.

In interior, pentru, decorarea pardoseleĭ, s'a întrebuinţat şi cărămida smălţuită, e probabil că la origină se afla şi învelitoarea făcută din olane smălţuite după cum se face menţiune să se fi aflat la o altă biserică, aceea a mănăstiriĭ Cornetul, zidită, se zice, din timpul luĭ Mircea. Dibaciĭ constructorĭ aĭ Snagovuluĭ cunoşteaŭ aşa dar şi secretele olărieĭ. Aci găsim prima întrebuinţare de teracotă smălţuită în decoraţiunea construcţiilor; ştim cum maĭ târziu se întinse această întrebuinţare şi cum acest admirabil material de decoraţiune a clădirilor noastre formă produsul uneĭ industriĭ foarte bogate şi cunoscute atât în Muntenia, Moldova şi Bucovina cât şi în celelalte părţĭ locuite de românĭ.

Sfârşind cu aceste consideraţiunı speciale Snagovuluĭ trebue să constatăm că abilitatea, desinvoltura şi originalitatea cu care architectul de aci îşĭ decorează faţadele şi-şĭ concepe planul, ne arată că ne aflăm cu acest monument, într'o epocă în care datele locale începură să-şĭ facă loc în arta importată, iar artiştiĭ de aci stăpânĭ pe toate secretele unuĭ meşteşug ce le

fu străin, nu ezită să înoveze când necesitățile locale (aci lipsa de piatră) îi obligă să iasă din făgașul tradiției.

Care să fie vechimea acestei epoci? Se știe că Snagovul exista în timpul lui Mircea cel Bătrân.

Dacă biserica Snagovului e dinaintea domniei lui Mircea, atunci se explică de ce bisericile cert datate din secolul al 14-lea, aŭ o altă architectură decât Snagovul; iar dacă acesta e din timpul lui Mircea nu ne rămâne a crede decât că prin părțile acestea mai îndepărtate de centrul românismului nu răsbise încă architectura ce se adoptase în Oltenia încă din timpul lui Neculae Alexandru V.V.

Căci, în aceste vremuri, prin influențe venite din Serbia, se părăsește architectura mare și frumoasă a Sf. Nicolae Domnesc și a celor semănătoare ei, și tipul bisericei românești se simplifică și se micșorează în compoziția planului săŭ și în înfățișarea totală a architecturii. Monumentalul dom pe patru stâlpi dispare și bolta pantocratului rămâne așezată direct pe zidurile de fațadă. Mai târziŭ când prin secolul al 16-lea planul bisericilor noastre cată din noŭ a se mări, ca composiție, atunci sforțările acestea de „monumentalisare" nu vor mai ținti la mărirea domului ci a nartexului care iea o nouă și mare importanță prin aceea că se destina din ce în ce mai mult la adăpostirea mormintelor ctitoricești de domni și boieri. Deja Snagovul dădea o foarte originală soluție acestei noi cerințe de program.

Schimbarea de mai sus a architecturii bisericilor noastre se petrece prin secolul al 14-lea și sub influența unui noŭ factor ce-și ia locul în așezarea noastră religioasă. Factorul acesta e monachismul și întemeetorul săŭ e Nicodim care pe la mijlocul veacului al 14-lea apare ca un conducător și organisator de frunte în România; el asigură monachismului pentru întodeauna la noi puterea, printr'o organisație și un inbold de propășire ce strămută dintr'odată și de la început scaunul puterei bisericești de la orașe la mănăstiri și o face să crească din ce în ce mai mult.

Nicodim acesta, care nu e altul decât *Sf. Nicodim* el însuși, face epocă în istoria noastră culturală. Călugăr sârb de la Athos, știutor de carte multă și meșter mare în artele frumoase, el vine în țară în timpul domniei lui Vladislov ce stă pe tron între anii 1365—1376. Erudit teolog, pictor iluminator și probabil architect, Nicodim fu în acelaşi timp și un abil politician. Astfel numai se explică opera lui de puternic și luminat organisator ce-l face în timpul a trei domnii sfătuitorul și colaboratorul a trei voevozi de frunte.

Acest mare întemeetor de mănăstiri începe prin a clădi, cu cheltuiala și dăruirea lui Vladislav-Voevod [1]) și cu munca fraților săi călugări, mănăstirea Vodiță de lângă T.-Severin. Cu acești frați călugări, aduși cu el din Serbia, Nicodim *zidește* și *zugrăvește* biserica, arătându-se astfel de la început șeful unei tagme călugărești și capul unei echipe de artisani.

Când după Vladislav urmează pe scaunul domnesc Radul I cel înțelept, confundat cu Negru-Vodă (1373—1384 [2]), Nicodim ajunge mâna dreaptă a acestui prinț evlavios și fondează mănăstirea Tismana, apoi Cozia, Cotmeana și Câmpu-Lung. Sub urmașii acestuia, Dan și Mircea, Nicodim

1) Date luate din monografia D-lui Stefulescu asupra Mănăstirii Tismana.
2) După D-l Onciul.

continuă opera sa la care se mai poate adăoga mănăstirea Prislopul, din munţii Temişoarei, apoi mănăstirea Topolniţa şi schitul Gura-Motrului.

Din aceste clădiri, multe s'aŭ risipit, iar cele rămase în picioare aŭ fost toate prefăcute de cei care dorind să le întărească şi să le înfrumuseţeze, le-aŭ stricat forma şi podoaba lor cea dintâi.

Din ce a mai rămas însă se poate foarte uşor desluşi caracterul architecturii lor.

Mai întâi bisericile acestea nu mai corespundeaŭ programului celor ridicate în mijlocul cetăţilor, populate de un popor numeros, puternic şi bogat. Ele eraŭ locaşurile de rugăciune ale unui număr foarte restrâns de credincioşi ascunşi şi grămădiţi între zidurile unui cuib ferit de lume şi de ispitele ei. Era natural ca bisericile acestea, izolate centre de odihnă şi devoţiune, să nu aibă nevoe de fastul şi maestatea celor care le ridicaŭ pentru gloria Domnului şi a lor. De aci architectura aceea care păstrând aceleaşi principii de construcţiune ca cea mai veche din Ţările româneşti se ţărmureşte la o croeală mai mică şi modestă pentru clădirile sale. Am văzut care e compoziţia simplă a acestui tip de plan.

De la mănăstiri acest tip se generaliză şi la bisericile de mir, căci de la început influenţa mănăstirilor deveni covârşitoare în organizaţia bisericească a ţării ca şi în întreaga noastă aşezare socială.

De altfel împrejurările politice opriră pentru multă vreme propăşirea unei arte mai mari, urmaşe vrednică a acelei întemeiate şi cultivate de primii voevozii ai Ţărilor româneşti. Urmaşii lui Mircea-cel-Bătrân umplu întreg secol al 15-lea de lupte intestine ce daŭ pas vrăjmaşului din afară şi curmă pentru secole viaţa liberă a Ţărilor româneşti înăuntru. In aşa împrejurări de vrăjmăşie lăuntrică şi cotropire din afară, vremurile nu puteaŭ fi prielnice artelor. De aceea veacul luptelor dintre Basarabi şi Drăculeşti, fiii şi nepoţii lui Dan şi Mircea, formează o perioadă săracă şi stearpă pentru istoria artelor româneşti.

Pentru a regăsi vechea splendoare a bisericei primilor noştri voevozi trebue să venim în pragul secolului al 16-lea când cu Radu-cel-Mare şi Neagoe Basarab, biserica îmbracă podoaba unei arte strălucitoare de frumuseţe şi bogăţie.

STABILIMENTUL GRAFIC
ALBERT BAER
BUCUREŞTI
STR. NUMA POMPILIU, No. 7-9